

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

Nəsim bəy Yusifbəyliyə görə, islam ölkələrində yalnız ruhanilər, din xadimləri tərəqqini, inkişafı islamın əleyhinə olan anlayışlar kimi qələmə verir, üstelik türk-müsəlman xalqlarının tərəqqi və inkişaf uğrunda çalışanları, o cümlədən qabaqcıl müəllimləri kafir elan edirlər. O, yazırdı: "Zavallı bizlər! Bu vəzifələrin hepsini öz öhdəmizdə tutundururuq, bu haqda bir çox dəfələr söyləmiş olduğum sözləri təkrar edəcəyim. Bu mədrəsədə, bu müqəddəs binada xidmət etmək üçün yalnız müəllim olmaq kafi deyildir, fədakar olmaq lazımdır. Həm də nəsil fədakar. Xidmətin təqdir edilməkdən mədə bir çox itfira və pək çox böhtanlara da hədəf olacaqsan. Necə ki, okuyuruq. Xidmətimizin ali və müqəddəs olduğunu kəndimiz üçün kafi dərəcədə mükafat ədtd ecb bilməzsək, başqa bir iş aramıyız, buradan qaçmalıyız, vessalam!"¹

Ümumiyyətlə, Rza bəylerin timsalında o, gələcəyin yeniləşmə və millətçiliklə bağlı olmasına inanırdı. Onun fikrincə, artıq gerilikçi fikirlərlə milləti irəli aparmaq mümkün deyildir. Çünki mühafizəkar düşüncələr millətin bir nöqtədə dirənilib qalmasından başqa heç bir şeyə xidmət etmir. Bu cür düşüncəli insanların, o cümlədən müəllimlərin yeni məktəblərdə öz işlərini davam etdirməsini təhlükəli hesab edirdi. Bu fikirləri Yusifbəyli Rza bəyin dilindən yazırdı: "Bilmənm, tərbiyyəi-milliyəmiz olmadıqındanmı, yoxsa qayeyi-milliyəmizin ne olduğunu edəmi-vüqufimizdənmi, nədəndir iş başında bulunacaq adamımız yoxdur. Darülfünun ikmal edənlərimizə varıncaya qədər öylə adı məsələlərdə bezi öylə böyük səhvlər yapıyorlar ki, insan şaşıyor. Vallahi bütün şəhəri günüz fanarla arasanız, məktəb nə olduğunu, mədrəsə nə dediyini heçqilə anlayın üç adam görəməsiniz. Milli məktəblə dövlət məktəblərinin, heçqilə mədrəsə ilə əski xərabələrin fərqi bəzən belə beş adam bulamazsanız"².

Yusifbəyli əsərin sonunda Molla Mahmudun yeni məktəbdə dərslər demək qərarına gəlməsini qeyd etmişdir. Bu o demək idi ki, artıq cəmiyyətin yeniləşməsindən başqa yol yox idi.

Ümumiyyətlə, Yusifbəylinin həyatında maarifçilik hər daim mühüm yer tutmuş, o, Seym və Cümhuriyyət hökumətlərində maarif naziri vəzifəsini icra etmişdir. Məsələn, o, Cümhuriyyət parlamentindəki çıxışlarında bəyan edirdi, Azərbaycanın istiqlali, gələcəyi yalnız maarifə bağlıdır: "Milli Maarifimiz, milli məktəbimiz irəliləmə etməzsə bizim üçün xoşbəxtlik və nəcə ümidi qalmaz. Hökumət bunu bilir, bunun üçün ibtidai təhsilin ümumi olmasına əsas hazırlamağa və bu sentyabrda ibtidai məktəblər açmağa təşəbbüs edəcək. Sənaye

Parlamentin başqa bir iclasında Yusifbəyli bir daha maarifçilik, o cümlədən maarifçiliyin yayılmasında müəllimlərin rolundan bəhs etmişdir. Onun fikrincə, müəllimlər maarifçiliyi təbliğ edən əsas qüvvədir ki, bu anlamda müəllimlərin maaşının artırılması təbii bir məsələdir: "Müəllimlərin maaşını nə qədər artırırsınız yəqin edin ki, bundan bir şey qaçımam, çünki bizim varlığımız və gələcəyimiz ancaq müəllimlərin əlindədir. Müəllim nə qədər ac olsa, nə qədər gözü ətrafda və özge əlində olsa, əlbəttə ki, o müəllim bir şey verə bilməz və o məktəbdən bir şey çıxmaz"⁴ Beləliklə, müəllimlərin maaşının artmasına

söylənmədi. Ermənilər gecələri yatıb bu xüsusda quramalar düzəldib, rüyalar görüb gündüzlər dünyanın hər bir bilməna xəbərlər yazıb qəzetləri doldururlar"⁶ Yusifbəyliyə görə, ermənilər boş xülyadadırlar və onların iddia etdiyi mənada müsəlmanların vahid dövlətdə birləşməsinə heç ehtiyac da yoxdur. Çünki müsəlmanlar xristianlara ya da başqa qeyri-müsəlmanlara qarşı vahid dövlətdə birləşmək deyil, öz daxilində birlik və bütöv olmaq yollarını arayırdı. O, yazırdı ki, İslam birliyi məsələsindən narahat olan yalnız ermənilər deyil, həm də Avropanın qabaqcıl ziyalıları, onların mətbuatıdır. Avropalılar hesab edir-

mollalar işimizə maneçilik edirlər, əleyhimizə təbliğat aparırlar. Xalqa deyirlər ki, firqə lideri Nəsim bəy bir kitab çxamış, ətrafına gəncləri toplamış və iddia edir ki, Qurani-Kərimi atın. O, köhnəlirdi. "Yeni kitab" (firqə proqramı) daha müqəddəsdir. Bunun üçün biz böyük bir xalq yığıncağı keçirdik, onların əleyhinə sübutlar gətirdik. Onların xalqın qarşısında məğlub etdik və xalq tərəfindən bəyənilməyə belə bir qərar çıxartdıq: Mollalar, xocalar məscidlərdə oturaraq nikah bağlayacaqlar, cənazə mərasimləri keçirəcəklər, xalqın anlamaq istədiyi dini məsələləri izah edəcəklər və qətiyyətlə dünyəvi işlərə qanşmayacaqlar. Di-

Nəsim bəy Yusifbəylinin dünyagörüşündə maarifçilik, türkçülük və azərbaycançılıq

məktəblərinə ayrıca diqqət edəcək. Mövcud orta məktəblərdən bir qismini yavaş yavaş milliləşdirəcək, digər qismini isə müsəlman olmayan uşaq üçün Rus davam edəcək. Her millətin öz dilində oxumasına heç bir maneə olmadığından uşaqlar üçün hökumət hesabına məktəblər açılacaq. [...] Müəllimlə

hökumətin etiraz etmədiyini, əksinə buna dəstək verdiyini Nəsim bəy parlamentarilərin diqqətinə çatdırmışdır.

N.Yusifbəyli islamçılığı isə müsəlman ölkələrinin vahid dövlət halında birləşməsi və sair kimi deyil, mənəvi birlik olaraq qəbul etmişdir. O, xüsusilə bezi Avropa müfəkkir

lə ki, bütün müsəlmanlar vahid bir dövlət yaratsalar ya da Osmanlı Türkiyəsinin ətrafında birləşsələr onlar üçün təhdid yaradacaqlar. Ona görə, bezi müsəlman müfəkkirlərinin İslam birliyi yönündəki yazıları da məsələni daha da çətinləşdirmişdi.⁷

N.Yusifbəyli İslam dini, İslam

Yusifbəylinin İslam dininə münasibəti, xüsusilə dinin dövlətin işinə qarışmaması düşüncəsi sonralar da davam etmiş, onun baş naziri olduğu dövrdə qüvvədə qalmışdır. O, baş nazir kimi ilk çıxışında bəyan etmişdir ki, müqəddəs hüriyyətlərdən məmurların sui-istifadə etməsinə yol verilməyəcək, eyni zamanda ədliyyə məhkəmələrinin ədalətli və qanuni qərarlarına tabe olmaları əsas tutulacaqdır. Onun fikrincə, bu azadlıqların ən müqəddəsi vicdan və şəxsiyyət azadlığı, mənzil toxunulmazlığıdır ki, inanc və vicdana aid məsələlər üçün demokratik cümhuriyyətimizdə kimsə təqib edilməyəcəkdir

olan ehtiyacımızı qarşılamaq üçün kifayət qədər darülmüəllimlər açmaqla bərabər, xaricdən də müəllimlər dəvət etməyə çalışacaq. Dərs kitabları da azdır. Maarif Nazarəti bunun çarəsini düşünəcəkdir. Şimdiden komissiyalar təşkil edilmişdir. Bir çox kitab seçilmiş və tarix. Bunların nəşrinə təcili başlayaraq sentyabrda lüzum görülen kitabları tamamilə ortaya qoymağa və tedarikə cəhd edəcək. Hökumət yüksək təhsil də düşünmüşdür. Bunun üçün yüksək əkinçilik məktəbi haqqında qanun layihəsi bəyənmişiniz üçün təqdim edilmişdir. Tiflisdəki Qafqaz Universiteti paytaxtımıza nəqli üçün müzakirələrə girişilərək sentyabr əvvəllərində dərslərə burada davam edilməsinə çalışılacaq. Universitetimizdə, təbii, dilimizin, tariximizin, ədəbiyyatımızın inkişafına, xidmət edə biləcək stullar açılacaq"³

kirlərinin ortaya atdığı "panislamizm" anlayışın qəbul etmir və onu müdafiə edən istənilən qüvvəyə qarşı çıxırdı. Onun fikrincə, bütün müsəlman xalqlarının bir dövlətdə birləşməsi bir utopyadır. Bu cür utopiyalarla uğraşmaqdan daha real işlər görülməli və müsəlman millətlərinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə çalışılmalıdır: "Bir itfira qalmadı ki, onlar müsəlmanların üstünə atmasınlar: cahaddanmı cəhd etmədilər, "ittihadi islam" iləmi dövləti qorxudub fəna halımızın daha da fənallaşmasına təşəbbüs etmədilər?"⁵

O, yazırdı ki, ermənilərin isə "İttihadi-İslam" məsələsini ön plana çıxartmaqda məqsədi xristian din qardaşlarının yardımına ümid etmələridir Bu baxımdan ermənilərin qəzetlərdə müsəlmanlara atdığı iftira və böhtan qalmamışdır. O, yazırdı: "Bu yıllarda "İttihadi-İslam" xüsusunda nələr yazılmadı, nələr

ni işlərimizlə onlar, milli işlərimizlə yalnız biz əlaqədar olacaq. Bu qərdar sonra da onlar bizim milli işlərimizə maneçilik etmədilər"⁸

Yusifbəylinin İslam dininə münasibəti, xüsusilə dinin dövlətin işinə qarışmaması düşüncəsi sonralar da davam etmiş, onun baş naziri olduğu dövrdə qüvvədə qalmışdır. O, baş nazir kimi ilk çıxışında bəyan etmişdir ki, müqəddəs hüriyyətlərdən məmurların sui-istifadə etməsinə yol verilməyəcək, eyni zamanda ədliyyə məhkəmələrinin ədalətli və qanuni qərarlarına tabe olmaları əsas tutulacaqdır. Onun fikrincə, bu azadlıqların ən müqəddəsi vicdan və şəxsiyyət azadlığı, mənzil toxunulmazlığıdır ki, inanc və vicdana aid məsələlər üçün demokratik cümhuriyyətimizdə kimsə təqib edilməyəcəkdir.⁹

Yusifbəyli ilk dövrlərdə sosial-demokratların bütün millətlərin bərabər hüquq və azadlıqlara malik olması ilə bağlı ideyalarına da xeyli dərəcədə meyil göstərmişdir. Belə ki, Nəsim bəy Odessada, Xarkovda tələbə olduğu (1902-1906) dövrdə və "Tərcüman"da çalışdığı ilk illərdə (1906-1907) siyasi cərəyanlar arasında daha çox sosial-demokratizmə ya da marksizmə meyil göstərmişdir. Həmin dövrdə bir çox soydaşları kimi Yusifbəyli də, sosial-demokratizmin çar Rusiyasının əsarətində olan xalqlara azadlıq gətirəcəyini düşünmüşdür. Şübhəsiz, Odessa və Xarkovda sosial-demokrat təşkilatlarının güclü olması, eyni zamanda onlar proqramının cəlbədiçisi olması Yusifbəyliyə də ciddi təsir göstərmişdir. Necə ki, bu dövrdə sosial-demokratizmin təsiri altında M.Ə. Fəstuzadə, N.Nərimanov, Ə. Ağaoğlu və başqaları da olmuşdular. Bu anlamda Yusifbəylinin də dövrünün aparıcı ideyalarından sosial-demokratizmin ya da marksizmin təsiri altına düşməsi təbii idi.

1 Yene orada, s. 63-64

2 Yene orada, s. 68

3 Yene orada, s. 135

4 Yene orada, s. 141

5 Yusifbəyli N. Bizim mətbuat. "Tərcüman" qəzeti, 1906, 12 aprel, N 37

6 Qəhrəmanlı Nazif. Nəsim bəy nümunəsi. Bakı, «Nurlan», 2008, s. 120

7 Yene orada, s. 121-122

8 Şeyxzamanlı N. Azərbaycan istiqlal mücadiləsi xatirələri. Bakı, Azərbaycan neşr., 1997, s. 75

9 Qəhrəmanlı Nazif. Nəsim bəy nümunəsi. Bakı, «Nurlan», 2008, s. 134

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur